

матеріали Науково-практичної конференції, 1 квітня 2016 р., м. Київ / упорядн. : В. Фурашев, С. Петряєв. Київ : НДПП НАПрН України, Національний інститут стратегічних досліджень ; Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, НТУУ «КПІ» ; Політехніка, 2016. С. 24–29.

10. Костенко А. Інтернет-лібертаріанство та інтернет-етатизм у контексті інтернет-прав людини. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2019. № 1. С. 62–75.

11. Улицька І. Електронна демократія у глобалізованому світі. *Стратегічні пріоритети*. 2011. № 4 (21). С. 35–38.

ТУРЯНСЬКИЙ Ю. І.,

доктор економічних наук, доцент,
член Науково-консультаційної ради
(Конституційний Суд України)

УДК 340.12: 342.726

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.1-1.17>

СОМАТИЧНІ ПРАВА ЯК НОВІТНЯ ЮРИДИЧНА КАТЕГОРІЯ

У статті проведений аналіз юридичного розуміння соматичних прав як групи прав нового покоління. Констатовано, що в розумінні поняття соматичних прав немає єдиних наукових підходів чи узгоджених тлумачень. Більшість науковців зводять цю групу прав до узаконеної можливості людини користуватися своїм тілом.

Зауважено, що поняття соматичних прав розвинулося на території держав колишнього соціалістичного табору, не є характерним для правової науки європейських держав. Безумовно, вказана проблема є предметом наукових дискусій за кордоном, однак формування в окрему групу повною мірою ще не набула.

Більшість соматичних прав – права, пов'язані з розвитком біотехнологій і медицини. Тому часто вони визначаються як права, які стосуються біології та медицини, проте констатовано, що повного збігу понять соматичних прав і прав, пов'язаних із розвитком біомедицини та біотехнологій, немає, оскільки соматичні права є ширшою групою, включають право на сексуальну та гендерну ідентичність, можливості, пов'язані з тілом, наприклад, евтаназію чи вживання певних засобів тощо.

Доведено, що ця категорія прав характеризується тим, що держава визнає свободу особистості в певній сфері відносин, яка віддана на розсуд індивіда і не може бути об'єктом домагань держави. Вона забезпечує, нагадаємо, так звану негативну свободу. Ці права, будучи атрибутом кожного індивіда, покликані юридично захистити простір дії приватних інтересів, гарантувати можливості індивідуального самовизначення і самореалізації особистості.

Для термінологічного визначення важливо з'ясувати основну ознаку цієї групи прав людини – безпосередньо пов'язані з тілом людини. Аналізується, що розуміти під поняттям тіла людини, та вказується на його співвідношення з поняттям тілесності. У висновку вказано, що говорячи про право людини розпоряджатися своїм тілом, можна мати на увазі: 1) право вирішувати особливості функціонування та зовнішнього виразу цілісного тіла як людського організму; 2) право

здійснювати такі дії відповідно до окремого органа/органів чи тканин. Соматичні права передбачають право користуватися всіма незабороненими можливостями особи, пов'язаними з її тілом, органами і тканинами, на власний розсуд.

Аналізується також право людини розпоряджатися тими біологічними компонентами, які вже відмежовані від її тіла, як-от частини тканин, ДНК, кров, сперма тощо. Мотивовано, що таке право також належить людині, на тій же підставі, що і правові можливості щодо всього тіла, – на основі вільного волевиявлення особистості та її людської гідності.

Зазначено, що сьогодні у зв'язку з розвитком нових медичних можливостей та зміни моральних цінностей вказана ідеологія має дискусійну природу. Попри міжнародну заборону, закріплену у статті 21 Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину («Тіло людини та його частини як такі не повинні бути джерелом отримання фінансової вигоди»), можна зауважити, що така норма не має абсолютного характеру. Прикладом може слугувати сурогатне материнство комерційного характеру. Жінка, погоджуючись стати гестаційним кур'єром, виношує дитину, використовуючи своє тіло з метою отримання фінансової вигоди.

Ключові слова: права людини, соматичні права, біомедицина, біотехнології, тіло людини.

Turianskyi Yu. I. Somatic rights as the newest legal category

The article analyzes the legal understanding of somatic rights as a group of new generation rights. It is stated that in the understanding of the concept of somatic rights there are no unified scientific approaches or agreed concepts. Most scientists reduce this group of rights to the legal possibility for a person to use his/her body.

It is pointed out that the concept of somatic rights developed in the territories of the former socialist camp and is not characteristic of the European states legal science. Of course, this problem is found in scientific discussions abroad, but the formation in a separate group has not been fully received yet.

It is proved that this category of rights is characterized by the fact that the state recognizes the freedom of the individual in a certain sphere of relations, which is given at the discretion of the individual and cannot be subject to the state's claims. We remind that it provides the so-called negative freedom. These rights, as an attribute of each individual, are intended to legally protect the area of action of private interests, to guarantee the possibility of individual self-determination and self-realization of the individual.

For terminological definition, it is important to identify the main feature of this group of human rights – they are directly related to the human body. It is analyzed what is meant by the concept of a human body and is pointed to its relation with the concept of physicality. The conclusion states that when speaking about the right of a person to dispose of his/her body, one can mean: 1) the right to decide the peculiarities of the functioning and external expression of the whole body as a human system; 2) perform such actions in accordance with a specific organ/organs or tissues. Somatic rights imply the right to use all non-prohibited capabilities of a person associated with his/her body, organs and tissues at his/her own discretion.

We also analyze the issue of the human right to dispose of biological components that are already separated from his/her body, such as tissue, DNA, blood, semen, etc. It is motivated that such right also belongs to the person, on the same basis as the legal possibilities for the whole body – based on the free will of the individual and his/her human dignity.

It is stated that today, in view of the development of new medical capabilities and changes in moral values, this ideology is debatable.

Key words: human rights, somatic rights, biomedicine, biotechnology, human body.

Вступ. Інститут прав людини змінюється залежно від держави, політичних та історичних реалій. Сьогодні відбувається розширення вказаного інституту у зв'язку із глобалізаційними процесами, трансформацією правової ідеології, міжнародною співпрацею та розвитком технічного потенціалу різних галузей знань. Новітню групу прав називають правами людини четвертого покоління. Серед них виділяють також групу прав, які мають назву «соматичні права». Ґрунтовного аналізу потребує правова сутність вказаної групи, доктринального аналізу – особливості цієї групи прав, співвідношення їх з іншими правами людини.

Питання генезису прав людини науковці досліджували з погляду як теорії, так і філософії права, серед них С. Головатий, І. Жаровська, Ю. Бисага, П. Рабінович, С. Сливка, С. Стеценко, О. Скакун, В. Ковальчук та багато інших. Проте комплексного правового аналізу таких прав досі не зроблено.

Постановка завдання. Мета статті – зробити аналіз сутності соматичних прав людини, дослідити понятійно-категоріальний апарат цієї групи прав.

Результати дослідження. Немає єдиного тлумачення поняття соматичних прав чи загальних наукових підходів щодо його вивчення. Більшість науковців зводять цю групу прав до узаконеної можливості людини користуватися своїм тілом. А. Мезяєв і А. Солнцев розкривають сутність соматичних прав через визнану суспільством і державою можливість певної поведінки, що виражається у повноваженнях із розпорядження людиною своїм тілом [1, с. 16].

На думку М. Лаврика, термін «соматичні права» є полісемантичним і може використовуватися: 1) у дискусіях щодо тілесності людини з позицій прав людини; 2) для позначення домагань людини до суспільства щодо самостійного розпорядження власною тілесністю (частина цих домагань може набути статусу суб'єктивних прав); 3) у суто юридичному сенсі – як визнана суспільством та державою можливість людини розпоряджатися власним тілом [2, с. 16–26].

Зауважимо, що поняття соматичних прав розвинулося на території держав колишнього соціалістичного табору, не є характерним для правової науки європейських держав. Безумовно, вказана проблема знаходить вияв у наукових дискусіях за кордоном, однак пвною мірою не сформована в окрему групу.

Більшість соматичних прав становлять права, пов'язані з розвитком біотехнологій і медицини. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину [3] від 1997 р. акцентує увагу на таких новітніх можливостях, як генна модифікація, трансплантація тканин і органів, дослідження ембріонів тощо. Тому ці права визначаються як такі, які стосуються біології та медицини. Окрім того, загалом права, пов'язані з розвитком біотехнологій і біомедицини, охоплюють такі сфери правового регулювання: 1) новітні права, що надають нові можливості щодо покращення життя та здоров'я людини, та пов'язані з її тілом (трансплантація, клонування, репродукційні технології боротьби з безпліддям); 2) біотехнології споживання та фармації (генетично модифіковані продукти, медичні засоби нового покоління); 3) правове регулювання військових і терористичних засобів (біологічна, генетична й іншого виду новітня зброя). Тому повного збігу понять соматичних прав та прав, пов'язаних із розвитком біомедицини та біотехнологій, немає.

Безумовно, права, пов'язані з розвитком біології та медицини, входять у когорту соматичних прав, але цілком не розкривають їх. Тому абсолютної totoжності немає, оскільки соматичні права є ширшою групою, включають право на сексуальну та гендерну ідентичність, можливості, пов'язані з тілом, наприклад, евтаназію чи вживання певних засобів тощо.

Також цікава позиція провідних фахівців у сфері медичного права С. Булеци, М. Менджул, Ю. Паніної. Автори зазначають, що термін «соматичні права» можна вживати як синонімічний до прав людини четвертого покоління у сфері охорони здоров'я [4, с. 111]. Далі науковці визначають, що права людини четвертого покоління у сфері охорони здоров'я характеризуються такими ознаками: а) є особистими немайновими правами; б) виникли під

впливом наукового розвитку, їх здійснення пов'язане із застосуванням інноваційних медичних технологій; в) тісно пов'язані з такою цінністю, як гідність людини; г) спрямовані на збереження здоров'я людини або пов'язані зі здоров'ям людини [4, с. 113]. Ми не можемо повною мірою сприйняти таку позицію. Більшість соматичних прав, безумовно, стосуються здоров'я людини, проте це також право на продовження роду, наприклад, використовуючи новітні репродуктивні технології, право на гендерну ідентичність, і тут ідеться не стільки про здоров'я, скільки про відповідність гендеру, право на евтаназію також не є прямим продовженням права на здоров'я. Тому зазначимо неповний збіг зазначених категорій.

Ця категорія прав характеризується тим, що держава визнає свободу особистості в певній сфері відносин, яка віддана на розсуд індивіда і не може бути об'єктом домагань держави. Вона забезпечує, нагадаємо, так звану негативну свободу. Ці права, будучи атрибутом кожного індивіда, покликані юридично захистити простір дії приватних інтересів, гарантувати можливості індивідуального самовизначення і самореалізації особистості [5, с. 142–143].

Для термінологічного визначення важливо визначити основну ознаку цієї групи прав людини – безпосередньо пов'язані з тілом людини. Що ж розуміти під тілом? Фізична структура людини складається з людського тіла, яке, у свою чергу, має складну будову та створено різнотиповими клітинами, які структуруються у тканини, що створюють органи. Отже, говорячи про право людини розпоряджатися своїм тілом, можна мати на увазі таке: 1) право вирішувати особливості функціонування та зовнішнього виразу цілісного тіла як людського організму; 2) право здійснювати такі дії відповідно до певного органа/органів чи тканин. Соматичні права передбачають право користуватися всіма незабороненими можливостями особи, пов'язаними з її тілом, органами та тканинами, на власний розсуд. Постає таке питання: чи має право людина розпоряджатися тими біологічними компонентами, які вже відмежовані від її тіла, як-от частини тканин, ДНК, кров, сперма тощо. Таке право також належить людині, на тій же підставі, що і правові можливості щодо всього тіла, – на основі вільного волевиявлення особистості та її людської гідності.

Ще одним вагомим аспектом є те, як воно взаємодіє з категорією тілесності. Е. Гуссерль розрізняє чотири виміри тілесності: тіло як фізичний об'єкт; як живий організм («плоть»); як вираз і зміст; як об'єкт культури. У контексті вищевказаного розуміння природи людини очевидно, що перші два виміри належать до області вітального і стосуються тіла, а останні два – до сфери духу, до категорії «тіло» не належать. Тілесність має соціально-культурний характер. Соматичні права стосуються тільки категорії тіла, і розширювати її на поняття тілесності вважаємо неправильним, оскільки остання має соціальну природу, а тіло індивідуальне.

Проте, на нашу думку, до запропонованої структури Е. Гуссерля варто додати ще п'ятий вимір тілесності, отже, вимір тіла – воно може виступати об'єктом права власності і має сьогодні здебільшого грошово-вартісне вираження.

Загальноцивілізаційна позиція така – тіло не може бути товаром. Ще І. Кант розглядав це питання. «Людина – за Кантом – не має права продавати кінцівки за гроші, навіть якщо їй пропонують десять тисяч талерів за один палець» [6, с. 124]. У цій фразі відображається більш широка позиція І. Канта, згідно з якою особи не мають права власності на частини власних органів. У його роботі можна знайти щонайменше три аргументи на підтвердження цієї позиції. Один – аргумент свободи людини. Він пронизаний труднощами. Другий аргумент – людяність та гідність. Останній аргумент – самоповага.

Проте сьогодні у зв'язку з розвитком нових медичних можливостей та зміни моральних цінностей вказана ідеологія має дискусійну природу. Попри міжнародну заборону, закріплену у ст. 21 Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенції про права людини та біомедицину («Тіло людини та його частини як такі не повинні бути джерелом отримання фінансової вигоди»), можна зазначити, що така норма не має абсолютного характеру. Прикладом може слугувати сурогатне материнство комерційного характеру. Жінка, погоджуючись стати гестаційним кур'єром, виношує

дитини, використовуючи своє тіло з метою отримання фінансової вигоди (нині коливається в межах 8–12 тис. доларів). Вказане також стосується донорства сперми (200–300 грн за порцію), оплатним також є донорство крові (150–1 000 грн за дозу).

Іноземні науковці ще наприкінці ХХ ст. порушили питання про нові можливості сприйняття тіла людини як товару. Стівен Р. Мунцер вважає, що науковий аналіз має бути актуалізований у зв'язку з тим, що «за деякими винятками, закони багатьох країн дозволяють лише дарувати частини тіла, а не продавати їх. Проте протягом кількох років існує дефіцит частин тіла для трансплантації та інших медичних цілей. Тоді може здатися, що якби продаж був законодавчо дозволеним, пропозиція частин тіла збільшилась би, тому що люди будуть мати більше стимулів до продажу, ніж зараз мають до пожертв. Дозволити продаж – це визнати права власності в частини тіла. Однак дозвіл на продаж перетворить їх на «товари» – це речі, які можна купувати та продавати на ринку. А деякі розглядають це як морально несприятливе ставлення до частин тіла як до товарів. З іншого боку, це корисне для суспільних правовіносин» [7, с. 262].

В інших статтях професор Стівен Р. Мунцер зазначає обмежені права власності на пуповинну кров. Він зауважує, що унікальна природа пуповинної крові відрізняє її від відходів тіла, кваліфікує її як частину тіла, на яку поширюються майнові права. Він також висловлює занепокоєння щодо передбачуваної видачі патентів в області стовбурових клітин пуповинної крові у світлі цих принципів. Значні аспекти політики охорони здоров'я вивчаються з особливим акцентом на потенційну цінність використання пуповинної крові для лікування різних захворювань і розладів. Професор обговорює різні складні випадки, пов'язані з реалізацією прав власності на кров'яну пуповину, щодо інтересів та / або мотивів новонароджених, батьків та інших сторін. Він стверджує, що деяке занепокоєння, пов'язане з комерціалізацією та комодифікацією пуповинної крові, не є досить серйозним для того, щоб гарантувати значні перешкоди для ринкового обміну правами власності на пуповинну кров. Крім того, він робить висновок, що конкретний характер та заготівля пуповинної крові не роблять її кодифікацію морально проблематичною [8].

Можливість пластичної хірургії також опосередковано можна сприймати як товарні тілесні правовідносини. Зокрема, S. Yee зазначає, що «гендерна рівність є суперечливою, і рівність стосується лише населення, яке відповідає певним соціальним критеріям, наприклад, класу, багатства, білої раси та рівня освіти. Гендерна рівність сприяє комодифікації жіночого організму як в державній, так і у приватній сферах для різних цілей. Капіталістичне суспільство коментує жіноче тіло за його обмінну цінність для задоволення ненаситних потреб капіталістичного патріархату» [9, с. 64].

Висновки. У статті проведений аналіз юридичного розуміння соматичних прав як групи прав нового покоління. Констатовано, що більшість науковців зводять цю групу прав до узаконеної можливості людини користуватися своїм тілом. Зауважено, що поняття соматичних прав розвинулося на території держав колишнього соціалістичного табору, не є характерним для правової науки європейських держав.

Доведено, що ця категорія прав характеризується тим, що держава визнає свободу особистості в певній сфері відносин, яка віддана на розсуд індивіда і не може бути об'єктом домагань держави. Вона забезпечує, нагадаємо, так звану негативну свободу. Ці права, будучи атрибутом кожного індивіда, покликані юридично захистити простір дії приватних інтересів, гарантувати можливості індивідуального самовизначення і самореалізації особистості.

Для термінологічного визначення важливо визначити основну ознаку цієї групи прав людини – безпосередньо пов'язані з тілом людини. Право людини розпоряджатися своїм тілом включає: 1) право вирішувати особливості функціонування та зовнішнього виразу цілісного тіла як людського організму; 2) право здійснювати такі дії відповідно до певного органа/органів чи тканин; 3) права людини розпоряджатися тими біологічними компонентами, які вже відмежовані від її тіла, як-от частини тканин, ДНК, кров, сперма тощо. Мотивовано, що таке право також належить людині, на тій же підставі, що і правові можливості щодо всього тіла – на основі свободної волі особистості та її людської гідності.

Список використаних джерел:

1. Мезяев А. Новое поколение прав человека: соматические права *Международная и внутригосударственная защита прав человека* / под ред. Р. Валеева. Москва : Истра, 2011. 211 с.
2. Лаврик М. К теории соматических прав человека. *Сибирский юридический вестник*. 2005. № 3. С. 16–26.
3. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину : міжнародний документ від 4 квітня 1997 р. / Рада Європи. База даних «Законодавство України». URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_334.
4. Булеца С., Менджул М., Паніна Ю. Правова природа та зміст прав людини четвертого покоління у сфері охорони здоров'я. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. Вип. 55. Т. 1. С. 110–113.
5. Права человека : учебник для вузов / отв. ред. Е. Лукашева. Москва, 1999. С. 142–143.
6. Kant I. Lectures on Ethics Infield L. and foreword by Beck, L.W. Indianapolis and Cambridge : Hackett, 1963. P. 124.
7. Munzer S. An Uneasy Case against Property Rights in Body Parts *Social Philosophy and Policy*. 1994. Vol. 11. Is. 2. P. 259–286.
8. Munzer S. The special case of property rights in umbilical cord blood for transplantation. *Rutgers Law Rev.* 1999. № 51 (3). P. 493–568.
9. Yee S. The Female Body as a Commodity. *Distinction Papers*. 2018. № 64. URL: https://digitalcommons.otterbein.edu/stu_dist/64.

ФРОЛОВ Ю. М.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри правознавства
(Бердянський державний педагогічний
університет)

ФРОЛОВА Г. І.,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту
(Бердянський університет
менеджменту і бізнесу)

УДК 342.739

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.1-1.18>

**МЕЖІ ЗДІЙСНЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА ПРИВАТНУ
ВЛАСНІСТЬ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ**

У контексті дослідження проаналізовано питання про обмеження здійснення такого конституційного права, як право приватної власності людини і громадянина в Україні. Доведено, що право приватної власності має не абсолютний, всеосяжний характер. Використання власності не повинно завдавати шкоди правам, свободам та гідності людини і громадянина, інтересам суспільства і держави, погіршувати екологічну ситуацію та якість землі. Право приватної власності людини

